

ACTA HISTORICA COLLEGII DE
IOSEPHO EÖTVÖS NOMINATI

SERIES I.

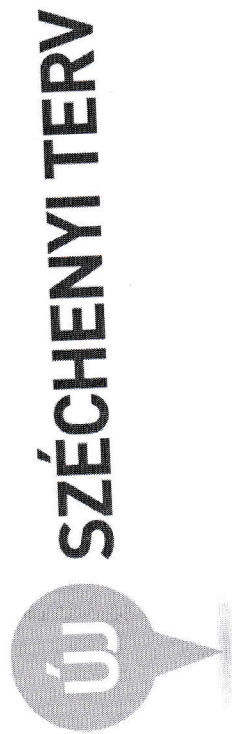
NR. 3.

Helytállás

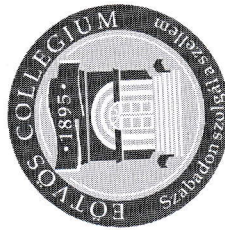
Eötvös Collegium
Történetész Műhely
2012

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszchenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projektek az Európai Unió
támogatásával valósulnak meg.

A kötet az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával, az ELTE TAMOP -4.2.2/B-10/1-2010-0030 számú,
»Önálló lépések a tudomány területén« című projekt
keretében valósult meg.

ISBN 978-963-89326-6-2

Tartalomjegyzék

Ajánlás	7
Lectori salutem!	9
ARCHAEOLOGIA	
TORONYI ALEXANDRA: Tiszabura-Bónishát szarmata kori településrészele	13
NOVOTNIK ÁDÁM: Kincs, ami nincs Egy különleges temetkezési szokás: üres sírok az avar korban	47
ÓZE ESZTER: Az Admonti biblia	93
ORGOVÁN KINGA MÁRIA: Tiziano Mária mennybevétele ábrázoló főoltárképe a velencei Santa Maria Gloriosa dei Frari templomban	121
MONORI LAURA: Perlrott Csaba Vilmos kecskeméti városképei	143
Egyháztörténeti tanulmányok	
SZEGVÁRI ZOLTÁN: Kijevi Izidor 1434-es ulmi beszéde	167
KÁDÁR ZSÓFIA: A jezsuita kollégium mint intézmény fejlődése a XVII. század elejéig	193
JENŐFFY ZSUZSANNA: »Azért küldöm mindenhova, hogy megismerje a világot, és a világ megismerje őt« – Eugenio Pacelli pápai legációja a budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson	215
MŰVELŐDÉS, POLITIKA, TÁRSADALOM A XVII–XVIII. SZÁZADBAN	
†VITÁNYI PÉTER: A bukanérok	235
BOJTOS ANITA: A nádor katonai szerepének változása a XVII. században – különös tekintettel Esterházy Pál nádorsága idejére, 1681–1713	249
LOCSMÁNDI DÁNIEL: Peter Lambeck élete és kapcsolati hálója	275
KÖKÉNYESI ZSOLT: »A nemesi ifjak minden szükséges tudományra és exercitiura neveltessenek« – Mária Terézia uralkodói imázsa a bécsi nemesi iskolák tükrében	291
NAGY JÁNOS: Rendi ellenzék és kormánypart az 1751. évi országgyűlésen – Egy nádorválasztás margojára	323

XIX–XX. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEM

BOA KRISZTINA: Társadalmi krízis és elhárítása az 1863–64. évi aszály és éhínség idején Békés megyében	345
KEDVES JÚLIA: Nemzetiség és nyelvhasználat a nyíregyházi evangélikus népiskolákban és gimnáziumban 1876–1910	367
SZÉKELY TAMÁS: „Vájon megadassék-e?” – Munkások és választójog a századelőn	389
SEGÉVY DÁNIEL: „...megvédeni igazunkat minden téren...” A trianoni béke-előkészületek és a magyar földrajztudomány	411
PÁL ZOLTÁN – RIGÓ BALÁZS: Balra át! – Adalékok a magyar sportélet 1948 és 1953 közötti államosításához	423

COLLEGIUM-TÖRTÉNET

ARATÓ GYÖRGY – PERÉNYI KÁROLY: Még egy szó Janicsok Istvánról.....	453
PÁL ZOLTÁN: Besúgók a Ménesi úton – Szemelvények a Tóth Gábor vezette Eötvös Kollégium állambiztonsági megfigyelésének történetéből.....	473
A kötet szerzői	495

Ajánlás

Az igazságosság lényege Platón időtálló következtetése szerint abban van, ha ki-ki teszi a dolgát, azt, amihez valóban ért, amit megtanult, és nem okvetlenkedik olyasmibe, amihez vajmi köze sincs. Magyarán helytáll ott, ahol legjobb tudása szerint hozzáértően tenni tud. Így lehetnek az államnak és a hazának szilárd alapjai. Egyszerű, magától értetődő intelem, mégis ritka az a tudományos alázat, amely e nemes cél elérésére sarkall, és nem hajszol ködös, bizonytalan távlatokba. Az Eötvös Collegium történetész tagjainak kifogástalan tudományos helytállása, a példa, amelyet immár e harmadik kötet is mutatnak, valamennyi szakunk számára követésre érdemes. Az igazgató akkor végzi a kötelességét, ha ehhez a munkához a feltételeket biztosítja, a Collegium érdemes kezdeményezéseit támogatja, és a sikerhez vezető utat megnyitja. Merjünk valamennyien ezen az úton nemcsak elindulni, hanem végig is menni. E kötet nemcsak tartalmában, hanem formájában is méltó a Collegiumhoz. Soha ne adjuk alább a mércét, és tehetségünkhöz mérten küzdjünk és dolgozzunk a legnemesbekerért! Kívánom, hogy e tanulmánykötet vezérlő csillaga legyen a magyar egyetemi ifjúság tudományos törekvéseinek. Megtiszteltetés, hogy a Collegium megalkuvást nem tűrő ifjúságát tudományos előmenetelében – *Dei gratia* – szerényen segíthettem.

HORVÁTH LÁSZLÓ
igazgató

„Shall it be granted?” – The Labour Class and the Elective Franchise in Hungary at the Dawn of the 20th century

By the first decade of the 20th century the question of the elective franchise clearly became one of the most controversial issues of the public discussion. Almost every figure of the political life (including the king, the opposition in and outside of parliament) tried to force the government to extend the elective franchise and shift the existing system towards universal suffrage.

Despite the fact, that the Hungarian elective franchise was deeply beyond the European standard at the time, the ruling conservative-liberal elite under the leadership of prime minister István Tisza, resisted the pressure. They were convinced that the universal suffrage would have been favouring the socialist, nationalist and radical movements which wanted to ruin the integrity of the kingdom. However the new elective law of 1913 remained almost as strict as the previous one from 1874 was before, it does not mean the government did not recognise the necessity of the extension.

The modification of the elective franchise was planned step by step. First of all the Hungarian government wanted to give the permission to vote to the elite members of the labour class and gradually to the other poorer parts of the society depending on their future property, education and political-cultural reliability.

SEGÉYEVY DÁNIEL

„...megvédeni igazunkat
minden téren...”¹

A trianoni béke-előkészületek és a magyar földrajztudomány

A számos sebből vérző, soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia 1918 októberére elvesztette az első világháborút. Mivel a hadseregek jórészt felbomlottak, és a továbbiakban nem volt olyan erő, amely gátat tudott volna vetni a világháború alatt radikalizálódott etnikai indíttatású folyamatoknak, a birodalom néhány hét alatt darabokra esett.

A Monarchia belüli soknemzetiségű Magyarország helyzete a kiegyezést követően különlegessé vált, 1867-ben a Habsburg Birodalomban hagyományosan megévő korlátozott szuverenitását az új állam keretein belül megerősítette, státusza az 1849 és 1867 közötti állapotokhoz képest rendeződött. Az egyre erősödő nacionalista indíttatású törekvésekkel helyzeténél fogva kevésbé törődött. Ezek a mozgalmak később a katonai és politikai események következtében 1918 őszére meghatározó, az ország létét alapjaiban befolyásoló tényezőkké váltak.

1918 és 1920 között a kialakulófélben lévő új (nemzet)államok hadseregei a minél nagyobb terület megszerzése érdekében folyamatosan manővereztek a Kárpát-medence jelentős részén. Az ország területét felszabaduló frontvonalak, a demarkációs vonalak, a demilitarizált övezetek és a folyamatosan zsugorodó magyar ellenőrzés alatt lévő államterület, valamint a bizonytalan belpolitikai helyzet és a különböző hatalomátvételek kínzó morális, politikai és gazdasági hatásai közepette a magyar földrajztudomány teljes tudományos eszköztárát bevetve sietett a magyarság, a magyar állam segítségére. Az alábbiakban ennek folyamatát tekintem át.

¹ Fodor 1919. 45.

A téma irodalmából fontosnak tartom kiemelni Hajdú Zoltán írását,² amely az 1918 és 1920 közötti eseményeket mutatja be, elsősorban a magyarországi földrajztudományra fókuszálva. A cikk hierarchiát, időbeliséget tükröző tagolással jó megközelítésnek tartom, azonban fontos megjegyezni, hogy a politikai eseményekkel nagymértékben korrelálva követték egymást a különböző intézkedések, törekvések, amelyeket párhuzamosságuk miatt sokszor nehezen különíthetünk el egymástól.

A magyar földrajztudomány már az első világháború előtti lépéseket tett ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban. Az 1910-es évek elejére a magyar tudományos életben mind többen látták be, hogy az ország belviszonyait külföldön alig ismerik, így erős szándék mutatkozott egy tájékoztató jellegű mű közreadására. A nemzetközi közvéleményben ugyanis – magyar szempontból – némileg torz kép élt az ország belső viszonyairól. Ennek kettős oka volt. A régebbi abból eredeztethető, hogy Magyarország nem számított gazdasági értelemben centrumországnak, így még ekkor is aránylag kevés nyugat-európai jutott el az országba, különösen annak vidéki, rurális térségeibe, például az Alföldre vagy még inkább Erdélybe. Ennek köszönhetően a kisszámú útleírás is sokszor túlzó és tájékozatlan, az országról nem egy esetben negatívabb képet festett a valóságnál. Ez a jelenség azonban kevésbé Magyarország-specifikus, Európa más, elsősorban periférijajellegű területeire szintén jellemző volt. A másik ok már kifejezetten Magyarországhoz köthető: a nemzetállamok korában a környező népek egy részének már sikerült önálló államot alapítania, azonban ezen országok többségének uralkodó etnikuma jelentős részben élt a szomszédos országokban, így hazánkban is. Ezekben az országokban önálló tudományos élet alakult ki, és már a háború előtt jelentős propagandát fejtettek ki a nemzetközi közvéleményben saját országuk nemzeti igényeit szolgálva. Törekvéseik gyakran a soknemzetiségű Magyarország ellen irányultak. Az első világháború ezeket az eseményeket jelentősen felértékelte, illetve felgyorsította, ugyanis a háborúba való belépéshez a nagyhatalmak területi ígéreteikkel igyekezett megnyerni a bekapcsolódó országokat. Jelentős szerepe volt például az 1915-ben Londonban megalakult cseh emigráns kormányoknak, amely már a háború alatt is jelentős lépéseket tehetett a majdani területi rendezések kapcsán.

A magyar politikai elit felismerte, hogy nem létezik az országot idegen nyelven is bemutató munka, ezért 1913-ban, még a háború kitörése előtt a Vallás- és Közközléstudományi Minisztérium megbízta Lóczy Lajost egy többnyelvű tudomány

ismeretterjesztő mű elkészítésével (amelyet maga Lóczy is szorgalmazott). A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása című munka azonban a háború miatt csak 1918 januárjában jelent meg magyar, német és horvát nyelven, de angolul, olaszul, és a talán célja szerint legfontosabb nyelven, franciául már nem volt idő kiadni. Csak rövid kivonatok, vékony tájékoztató füzetek jelentek meg ezeken a nyelveken.³ Pécsi Albert korabeli recenziója⁴ a mű hiánypótló és vitán felüli jelentőségét méltatja, ám kritikával is él. Úgy fogalmaz, hogy ez a mű jól van megírva, de rosszul van szerkesztve. Szót emel az ellen, hogy a Lóczy által szerkesztett, harmincöt szerzős kiadvány egyes részei között sokszor gyakorlatilag semmilyen összefüggés sincs, és a témakörök egymáshoz viszonyított arányát (sokszor még egy cikkben belül sem), valamint nyelvezetét nem mindig találták el jól. Összességében bár hiánypótló, hatalmas ismeretanyagot felhalmozó, sok szempontból korát megelőző és politikai felhangoktól csaknem mentes mű került a nemzetközi közvélemény elé, a kívánt hatást nem érte, nem érthette el. Az 1918 őszától nyilvánvaló háborús vereség ennél célzottabb törekvéseket követelt meg, ekkortól beszélhetünk az ország területi épségének tudományos védelméről. A földrajztudósok kezdetben kétféleképpen harcolhattak szakmailag az ország területi védelméért: egyrészt a Magyar Földrajzi Társaságban egységes fellépéssel, Teleki Pál vezetése alatt, másrészt külön-külön, saját szakmai műhelyeikben.

A szakmai műhelyekben zajlott tevékenységek egyik legjelentősebbike a Pozsonyi Magyar Tudományegyetemen Prinz Gyula és további tanszékvezetők által közösen kiadott *Pro Hungaria* című, a világ tudományos közvéleményéhez intézett szózat volt. Ez alapvetően földrajzi fogantatású, jól felépített, világos és logikus érvrendszerű mű, amely – nem véletlenül – inkább hegy- és vízrajzi, mintsem az általuk változékonyoknak talált etnikai tényezőkre építette érvelését.⁵

A magyar földrajztudomány több képviselőjét egyszintenciálisan is érintették a mind előrébb nyomuló hadseregek és *de facto* határok, így a legtöbben Budapestre menekültek. Ennek köszönhetően igen gyorsan a Magyar Földrajzi Társaság szervezetében, Teleki vezetésével gyűltek össze a magyar földrajztudomány képviselői, 1918–19 telére a tudományos aktivitás már gyakorlatilag Budapestre koncentrálódtott. A magyar földrajztudomány egyik legnagyobb fegyverténye a területi egység kapcsán a Magyar Földrajzi Társaság által 1918-ban kiadott

³ Hajdú 2000. 226.

⁴ Pécsi 1918.

⁵ Prinz 1918.

² Hajdú 2000.

A Magyar Földrajzi Társaság szövege a világ Földrajzi Társaságaihoz című írása volt. Ez a társaság hivatalos szakfolyóiratában, a Földrajzi Közleményekben teljes terjedelmében, mintegy 30 oldalon közreadott mű⁶ foglalta össze legjobban a korabeli magyar földrajztudomány álláspontját és érvelését az ország területi építésének ügyében. Általánosságban elmondható, hogy az írás szakmai körökben nagy port kavart, politikai hatása azonban teljesen elmaradt. Mivel a béke-előkészítés kapcsán minden oldal a tudományos eszköztár legmodernebb elemét vonultatta fel, Budapesten is ehhez igazodtak. Teleki Pál személyes hatásának⁷ is betudható, hogy a francia emberföldrajz megközelítése, illetve az arra való hivatkozások ilyen tág teret kaptak a szózatban. Fontos momentum még a magyar kultúrfőlény kiemelése, illetve itt jelenik meg először a Kárpát-medence természetföldrajzi tájfelosztása, valamint a természeti régiók és az egykori gazdasági régió kapcsolata.⁸ „A régiót azon összes városok és területek alkotják, amelyeknek egymásra szükségük van. [...] A Magyarországot alkotó természetű régiók ma egy közös magasabb rendű életet élnek ebben az értelemben.”⁹ Látható ebből is, hogy a mű mindig igyekezett utalni a legmodernebb földrajzi irányzatra, elsősorban a francia emberföldrajz képviselőinek konkrét kijelentéseire, így többek között Reclus-re, illetve Vidal de la Blache-ra hivatkoztak.

A dolog pikantériája, hogy arra a szemléletre alapozták érvelésüket, amelynek legfőbb képviselője, Vidal de la Blache a békétárgyalásokon szakértőként ott állt a francia delegációban, az asztal túlsó oldalán. Telekiék ügyesen manőverezve az ellenfelek módszertanán alapuló, de azzal teljesen ellentétes eredményre vezető saját érvelésüket is Vidal de la Blache egyik kijelentésére hivatkozva utaltak a többi földrajzi társaság figyelmébe: „[...] a tények kutatásában nem szabad csak egyetlen módszert követni: hasznos, hogy a legkülönbözőbb nézőpontokból tekintsük meg azokat.”¹⁰ Ez a megközelítés egyébként a magyar földrajztudomány

⁶ MFT 1918.

⁷ Fodor Ferenc egyenesen úgy fogalmaz, hogy maga Teleki írta meg a „felvilágosító beszéd” FODOR 2006. 760.

⁸ Az írás szerint Magyarország természeti tájai a következők: 1. Alföld; 2. „dunántúli, vagy pannoniai dombvidék a régi rögheggekkel” (a mai Dunántúli-középhegység és a Dunántúli-dombság területe); 3. Kisalföld; 4. Erdélyi-medence; 5. „északnyugati félföld” (Északnyugati-Kárpátok területe); 6. „északkeleti félföld” (Északkeleti-Kárpátok); 7. Keleti- és Déli-Kárpátok; 8. „Kárpátoktól nyugati vidék”; 9. Bihar-hegycsoport; (10. „Karsztrégió”). A leírás szerint ezek a kis természeti régiók egy nagy természeti régiót alkotnak, amely a társadalom fejlődésével gazdasági szinten is bekapcsolódik. Lásd MFT 1918. 307–309.

⁹ MFT 1918. 309.

¹⁰ MFT 1918. 291.

törekvéseiben a béke-előkészítés teljes időtartama alatt kimutatható. Teleki, annak ellenére, hogy a módszertan kidolgozó a tárgyalóasztal másik oldalán foglaltak helyet, sikerrel állította a magyar nemzeti célok szolgálatába ezt a megközelítést. Mindeközben Vidal de la Blache is mint iskolája fő képviselője a francia tájföldrajzi szemlélet teljes módszertanát a francia nemzeti célok szolgálatába állította. Ez veje, a Románia-kutató Emmanuel de Martonne tevékenységére még inkább igaz. Krasznai Zoltán tanulmányában rendkívül találoan mutat rá arra, hogy de Martonne-nál hogyan módosult, illetve vetült ki a későbbi „Nagy-Románia” területére az eredetileg Havasalföldre alkalmazott, a fizikai földrajz elgondolásai alapján kialakított hármas egység (hegység-dombság-síkság) elve a politikai szempontok mentén, illetve ezzel összefüggésben arra, hogy hogyan változott tényre a korábbi hipotézis a hegyvidéki transzhumáló állattartás („erdélyi citadella”) és a román etnogenezis kapcsolatát illetően.¹¹

Összességében elmondható, hogy a magyar földrajztudomány a történelmi Magyarország felosztását semmilyen kompromisszumos formában nem támogatta. Minden földrajzi tudományos megnyilvánulás az ország területi integritása mellett érvelt. Ennek több oka is volt. Elsőként említhetjük, hogy a magyar földrajzi tudományos élet rövid idő alatt Teleki vezetésével Budapesten összpontosult, így kevésbé volt tere az eltérő elképzeléseknek, bár itt hozzá kell tennünk, hogy a magyar földrajztudósok túlnyomó része, ahogyan az ekkoriban megszokott volt, már korábban is vállalt bizonyos nemzeti elköteleződést szakmai tevékenysége folyamán. Másrészt az ekkoriban Európa-szerte uralkodó paradigma, a francia emberföldrajz, aminek éppen Teleki volt a legjelentősebb hazai képviselője, érdekelt a középpontjába a tájat mint az emberi és természeti jelenségek szintézisét állította. Így – bár ezt minden nemzet a saját céljainak megfelelően igyekezett felhasználni – a földrajzi érveléseknél ez mégiscsak felülírta az etnikai alapú felosztást és a wilsoni önrendelkezés elvét. Emellett a magyar földrajztudósok nem tartották vállalhatónak, hogy a jól hangzó egységes Kárpát-medencei tér magyar közvéleményt uraló gondolatát bármilyen kompromisszumos javaslat oltárán feláldozzák. Tehették ezt annál is inkább, mert nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy véleményük, mondanivalójuk a majdani béke szempontjából a külföldi közönség szemében szinte semmit sem ér. Ugyanakkor e szózat magyar részről talán az egyik legkésebb bizonyítéka annak, hogy a földrajztudomány, ahogy ebben az időben más országokban is, tudatosan (és sikerrel) vállalta a béke-előkészítés tudományos hátterének kidolgozásában a vezető, más tudo-

mányokat összefogó, azok eredményeit szintetizáló és keretbe foglaló szerepet, noha korábban a pozíciója nem volt egyértelmű.

1918. november–decemberben a Károlyi-kormány segítségével, az MFT és Teleki közreműködésével megalakult a Magyarország Területi Épsége Védelmi Ligája (Területvédelmi Liga, TEVÉL), amelynek elnöki tisztségére Teleki megnyerte Lóczy Lajost, akinek szakmai elismertségétől a szervezet súlyának növekedését várták.¹² A kezdeményezés mögé fősorakozott az MFT teljes választmánya, és ez vált a legnagyobb, az ország területi védelmével foglalkozó társadalmi szervezeté a korabeli Magyarországon. Legfontosabb feladata a bel- és különösen a külföldi propaganda-tevékenység volt, azonban az érdeklődőknek miatt törekvései az általa végzett háttérutak dacára is kudarcra voltak ítélve.¹³

Fontos szót ejteni a beke-előkészítés konkrét földrajzi munkálatairól is. Ezek, a többitől eltérően, időben nem illeszthetők be egyértelműen a sorban ugyanis a magyar földrajzi tudományos élet társadalmi, emberi, politikai szerepvállalásával, tudományszervező funkcióival párhuzamosan folytatott konkrét szakmai tevékenységet ölelik fel. Teleki 1918 szeptemberére felhívta, hogy a háborút elvesztettük, és hogy a béketárgyalások jó eséllyel az ország területi épségét is veszélyeztetni fogják, így magánkezdeményesként nekilátni a szerinte hasznos adatok célzott összegyűjtésének. A következő fontos dátum 1918. október 5-e, amikor a nyilvánvaló vereség mind szélesebb körű belátásának hatására Teleki a Magyar Földrajzi Társaság választmányi ülésén felvetette, hogy készítsék el Magyarország részletes néprajzi térképét. Híven négyen pályáztak (köztük maga Teleki is), végül Kogutowitz Károly pályázatát fogadták el. Ezt követően gőzerővel nekiláthattak a feladat megvalósításának, ez a Kárpát-medence etnikai viszonyainak térképi ábrázolása, „a magyar elemnek megfelelő feltüntetése”¹⁴ volt. A szerző abból kiindulva, hogy a korabeli etnikumú területeken a magyar lakosság döntően a térképen jóval kisebb terület városokban él, a különböző etnikumok színézéssel való megjelenítése mellett fontosnak tartotta megjeleníteni az adott terület népsűrűségét is, így tehát nem maradt a térképen, a megjelenítést 50, 100, 500 és 1000-es egységekkel szimbolizáló jelekkel oldotta meg. Fontos szempont volt még, hogy az 1900-1910-es méretarányú térkép az akkori Magyarország összes helységét, települését tanyáját tartalmazza, megjelenítse. Ehhez a Központi Statisztikai Hivatal adatai-

közelebből az 1910-es népszámlálások adataira támaszkodott, amelyek először tartalmaztak Magyarországon településeinek külterületeire vonatkozó adatokat is.¹⁵ A térkép 25–30 rajzoló segítségével végül 1919 februárjára készült el, 23 példányban.

1918 decemberében Teleki Pál Nopcsa Ferenc segítségével hozzálátott az 1:100000-es méretarányú – később az uralkodó magyar etnikumot jelző vörös szín után vörös térképnek nevezett – térkép megalkotásához. E térkép, bár színézése miatt érték kritikák,¹⁶ alapvetően az objektivitásra törekedett. A népsűrűséget egyenlőnek tételte fel, 1 négyzetmilliméternyi beszínezett területe 100 embert jelentett, a népsűrűség pedig úgy aggregálta, hogy a hegyvidékek szóránynépsűrűségét is a völgyekbe hozta le, így összefüggő lakott területeket kapott, emellett pedig lakatlan területek is maradtak.¹⁷ Utóbbiak ábrázolása korszakalkotó jelentőségű volt. A térkép külön érdekessége – és erénye –, hogy a korszakban előremutató módon minden egyes ember megjelent a térképen, tehát semmilyen adat sem veszett el: ha kiszámolnánk a beszínezett területek nagyságát, az eredeti népsűrűségi adatokat kapnánk vissza.

A térképnek, mint minden térképnek, objektivitásra való törekvés ellenére van saját mondanivalója: híven tükrözi készítője állásfoglalását az ország területi kérdéseit illetően.¹⁸ Azzal, hogy Teleki a ritkán lakott hegyvidéki terület népsűrűségét a völgyekben vonta össze, még inkább hangsúlyozta a hegyek választó szerepét, a Kárpát-medence egységes voltát. Krasznai Zoltán tanulmányában arra is rámutat: azzal, hogy Teleki a határokon túli területeket nem ábrázolja, különös jelentőséget kap ez a „csend” vagy jelhiány a Kárpát-medence tökéletes, befejezett, megbonthatatlan egységének demonstrálásában.¹⁹ Keményfi Robert MTA doktori értekezésében ezzel kapcsolatban a magyar nemzeti tér „romértékéről” beszél, olyan romantikus belső képet villantva fel,

¹² KOGUTOWITZ 1918. 321.

¹³ Mindamellett meg kell jegyezni, hogy a korszakban más országok ilyen jellegű térképei is hasonló elvek szerint jáltak el, kihasználva a színnek egymáshoz viszonyított komplementer vagy kontraszt jellegéből fakadó optikai hatást. Lásd például HERZBERG: Die Völker Europas. 1920.

¹⁴ HAJDÚ 2000. 229.

¹⁵ Keményfi Robert az etnikai térképeket illetően a geográfiában a múlt század utolsó éveiben végement „térbeli fordulat” jegyében ennél tovább megy, kijelenti, hogy ezek a térképek felhasználásuk „céljuk” szerint a „hol?”, „miért?”, „mikor?” és a „milyen módon?” kérdések mentén írhatók le, valamint „el nem mondott történetekkel” bírnak. Véleménye szerint ezen térképek mai megértésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a társadalmi kontextust, amelyben a térkép készült. Lásd KEMÉNYFI 2010. 8.

¹⁶ KRASZNAI 2003. 358.

¹² HAJDÚ 2000. 228.

¹³ A szervezet még körülbelül a '20-as évek közepéig működött, amikor is beolvadt a Magyar Nemzeti Szövetségbe.

¹⁴ KOGUTOWITZ 1918. 320.

amely a mai befogadóban a vágyott, ugyanakkor racionálisan elérhetetlen állapot ellentmondásaiból fakadóan általános melankóliához vezet.²⁰

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez volt az egyetlen térkép, „*a nevezetes carte rouge, amely a békekonferencia asztalán fektült*”,²¹ ám a béketárgyalásokon ezt sem vették figyelembe, bár később szakmai körökben a kartográfia történet egyik közismertében álló alapköve lett. Az eddig tárgyaltaikon kívül – már főleg az 1919 augusztusában megalakult Béke-előkészítő Iroda tevékenysége nyomán – rengeteg statisztikai kimutatás és kisebb térkép is készült.

Mint arra a Kogutowitz- és a Teleki-féle térkép közti különbségek is valamelyest rámutatnak, a magyar törekvések az idő előrehaladtával fokozatosan csak egyre kisebb célt tűztek ki maguk elé. Ennek eredményeként például a Kogutowitz-féle térkép még a Horvátország területén élő magyar népességet is ábrázolja, a Teleki-féle térkép viszont már visszatükrözi azt aényt, hogy a nemzeti önrendelkezés jogán a csaknem 1000 éve a Magyar Királysággal perszonáluniót képező Horvátország elszakadt, így a horvát területeket ez a térkép már nem ábrázolja. Közben 1918 decemberében vita alakult ki a TEVÉL és Jászi-féle politikai irányzat között, a magyar álláspont alapján a teljes területi egység mellett foglalt állást, a Kárpát-medence egysége alapján a teljes területi egység mellett érvelt.

Teleki az öszirózsás forradalmat követő Károlyi-érától támogatástegáltalan nem kapott, de nem is akadályozták munkájában. Földrajztudósként tevékenykedett, és a Magyar Földrajzi Társaságon belül betöltött vezető pozíciójára támaszkodva volt képes e tudományszervező munkálatokra, valamint saját kartográfiai szakismeretei tették lehetővé számára a különböző konkrét térképészeti munkálatok elvégzését. 1919 januárjában Nyugat-Európába ment, hogy ott szakmai körökből való személyes ismerősei között propagandatevékenységet fejtsen ki a magyar álláspont megismertetése és védelme ügyében. Időközben 1919. március 21-én kezdetét vette a 133 napig fennálló, orosz segítséggel, valamint a világforradalom eljövételében bizakodó Tanácsköztársaság proletárdiktatúrája, ebben az időszakban a béketárgyalások földrajzi előkészületei tulajdonképpen szüneteltek, ráadásul az ország kilátásai, nemzetközi megítélése is nagyságrendekkel romlottak. Teleki ezalatt Bécsben tartózkodott, és ott Bethlen Istvánnal megalapította az Antibolszevista Comitét (ABC); majd csatlakozott a Horthy Miklós köré szerveződő szegedi ellenkormányhoz, és a későbbi

²⁰ KEMÉNYFI 2010. 15–17.

²¹ FODOR 1919. 46.

kormányzó egyik legfőbb bizalmasa lett. Budapest román megszállása alatt pedig afféle földalati mozgalomként zajlott a béke-előkészítés.²²

A hivatalos, politikailag is támogatott, földrajzi szempontú béke-előkészítő tevékenység 1919. augusztus 21-én vette kezdetét, amikor Horthy utasítására Teleki megszervezte az általa vezetett Béke-előkészítő Irodát, amelynek tagja volt még rajta kívül Fodor Ferenc, illetve Cholnoky Jenő. A Béke-előkészítő Iroda „nagyüzemi” működése 1919. októberben kezdődött meg, ekkortól a különböző tudományokból bevont rengeteg tudósnak köszönhetően jelentősen kibővült terület képezte a béke-előkészítés tudományos gerincét.²³

Az, hogy Magyarországon is sikeresen ragadta magához a földrajztudomány a béke-előkészítés tudományos hátterének koordináló feladatait, és ezzel a korabeli közvélemény szemében korábban nem tapasztalt magasságokba emelte saját presztízsét, magával vonta azt is, hogy a földrajztudomány átpolitizálódott, megszűnt afféle „tisztá tudománynak” lenni. A tudomány és a politika ilyen összefonódásában jelentős szereppel bírt az is, hogy Teleki nemcsak tudós, de arisztokrata és főrendiházi politikus is volt, így személyének köszönhetően ez a folyamat sokkal egyszerűbben lezajlíthatott.

Teleki 1920 januárjától a hivatalos magyar békedelegáció fődelegátusa lett, ebben a minőségben utazott ki tárgyalni Párizsba, azonban hamar rájött, hogy diktátumokról van szó, az érvelésére senki sem kíváncsi. Ettől függetlenül közvetlenül a béketárgyalás helyszínén megpróbált személyes szakmai ismeretségei révén hatni a külföldi geográfusok szemléletére.²⁴ Ez idő tájt már nem hitt az érdemi javulás lehetőségében, később úgy nyilatkozott, hogy ekkor már a későbbi revíziós álláspont tudományos megalapozását végezték, tehát a jövőnek dolgoztak.²⁵ A béketárgyalásokon a francia fél volt a legharciasabb, a románok pedig de Martonne személyében olyan személyes pártfogót kapott, amelynek véleményem szerint akkor sem lett volna túl sok reményre okot adó magyar „ellenjátéka”, ha a francia politikusok jóval visszafogottabbak.

1920. június 4-én a Trianon palotában aláírták a trianoni békediktátumot, itt Teleki, mint a Simonyi-Semadam-kormány külügyminisztere volt jelen, ám nem ő, hanem a magyar delegáció két másik tagja írta alá a békeszerződést.

²² HAJDÚ 2000. 230.

²³ Az elvégzett tudományos munka egy részéről jól áttekinthető, taxatív jellegű összegzést nyújt Fodor Ferenc a Földrajzi Közleményekben. FODOR 1919. 45–47.

²⁴ Krasznai Zoltán tanulmányában a személyes kapcsolatokon túl a földrajzon, mint akadémiai diszciplínán belüli konjunkturális hatásról is említést tesz. KRASZNAI 2003. 348.

²⁵ HAJDÚ 2000. 231.

Az ország nemzeti gyászba borult, a földrajztudomány is magába roskadt egy időre, úgy látták, hogy abban a maradék medencefeneki országban nincs értelme a földrajzi kutatásoknak: ahogy Fodor Ferenc írja, „*Csonkamagyarország gazdasági földrajzának megírása önmagában való ellentmondás*”²⁶ Ebből azonban hamar talpra álltak, és a földrajztudomány az elkövetkezendő két évtizedben stabilan nemzeti tudománnyá, a területi revízió tudományos alapjává vált.

Összességében elmondhatjuk, hogy a szilárd intézményrendszerű, ám időnként viharoktatátó magyar földrajztudomány Teleki Pál vezetésével szinte egy emberként, belső nézeteltéréseit, feszültségeit jórészt félretéve sorakozott fel a haza ügye mellett, és vállalta magára a magyar érdekek tudományos képviselését, valamint a tudományos munka, a különböző tudományágak eredményeinek összehangolását. Tevékenységük eredményeként a diszciplína az egyik legtekintélyesebb tudománnyá vált az elkövetkezendő mintegy negyed évszázadra. Ettől függetlenül a békétárgyalásokra érdemi hatása nem volt, mert nem lehetett. Szerény vigasz, utólagos elégtétel csupán Teleki számára, hogy tudományos eredményei elismeréseként 1925-ben felkérték, hogy a Moszul-bizottság tagjaként vegyen részt a török–iraki határ megvonásában. A magyar földrajz- és néhány egyéb tudomány ebben az időszakban, 1918 és 1920 között több évtizednyi tudományos produktumot tett le az asztalra, elsősorban területi és demográfiai kérdésekben. A magyar földrajz a trianoni traumából gyorsan felállva, újult erővel folytatta azt a heroikus munkát, amelyet 1918 és 1920 között elkezdett. A következő évtizedekben legtöbb tudományos megnyilvánulása a békeszerződés területi revízióját célozta. Ugyanakkor fontosnak tartotta a magyar nép szemléletének alakítását is, a hazafias gondolkodásra való nevelést, így szaktudományból afféle magyarságtudománnyá válva, ha lehet, még fokozta is tudományos súlyát. Ezt az időszakot ezért a magyar földrajztudomány egyfajta aranykorának tekinthetjük.

Ugyanakkor bizonyos politikai meghatározottságok elől a földrajztudomány nem tudott kitérni. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához, a különböző sztereotípiák könnyebb kezeléséhez, a megértéshez egy lehetséges jó irány lehet a Keményfi Róbert által vizsgált társadalmi kontextus, a hely „szellemének”, az ott élők kollektív emlékezetének, közösen megélt, elmesélt (és elmondatlan) történeteinek a vizsgálata.

²⁶ Fodor 1924.

Bibliográfia

FODOR 1919 FODOR Ferenc: A békeelőkészítés földrajzi vonatkozású munkálatai. In: *Földrajzi Közlemények*, 47. (1919) 45–47.

FODOR 1924 FODOR Ferenc: *Magyarország gazdasági földrajza*. Budapest, 1924.

Szakirodalom

FODOR 2006 FODOR Ferenc: *A magyar földrajztudomány története*. Sajtó alá rendezte: DÖVÉNYI Zoltán. Budapest, 2006.

HAJDÚ 2000

HAJDÚ Zoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. In: *Kisebbségkutatás*, 9. (2000) 2. sz. 24–33.

KEMÉNYFI 2010

KEMÉNYFI Róbert: *A nemzeti tér építésének lokális újai, militáris képzetei és térképi megjelenésének formái. Tézisek*. (MTA doktori értekezés.) Debrecen, 2010.

KOGUTOWITZ 1918

KOGUTOWITZ Károly: Magyarország 1:200.000 méretű méretű néprajzi térképe. In: *Földrajzi Közlemények*, 46. (1918) 320–326.

KRASZNAI 2003

KRASZNAI Zoltán: Szakértelem és geopolitika. Földrajztudósok az első világháború után: Emmanuel de Martonne és Teleki Pál. In: *Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk.: K. HORVÁTH Zsolt – LUGOSI András – SOHÁJDA Ferenc. Budapest, 2003. 345–363.

MFT 1918

A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz. In: *Földrajzi Közlemények*, 46. (1918) 289–320.

PÉCSI 1918

PÉCSI Albert: magyar szent korona országainak leírása. (Recenzió). In: *Földrajzi Közlemények*, 46. (1918) 347–350.

PRINZ 1918

PRINZ Gyula – POLNER Ödön – KOVÁTS E. – HODINKA Antal – LUKINICH Imre: *Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a Békekonferenciához*. Pozsony, 1918.

La préparation du Traité de paix de Trianon et la science géographique en Hongrie

Suite à la défaite de la Monarchie austro-hongroise en 1918, l'armée royale s'est décomposée et n'était plus capable d'empêcher les conflits ethniques se répandant dans le pays. En même temps, l'objectif des armées des États-nation se formant progressivement de 1918 à 1920 a été de s'approprier de plus de terre possible dans le bassin des Carpathes. Pendant cette période longue et pénible, les géographes hongrois ont, grâce à tous les moyens scientifiques à leur disposition, agi en faveur de la nation hongroise qui, confrontée à une crise politique et économique, s'est retrouvée coincée entre les lignes du front, les lignes de démarcation et les zones démilitarisées. Le présent travail se propose d'étudier cette activité scientifique et d'en présenter une évaluation, tout en s'appuyant sur la littérature spécialisée.

PÁL ZOLTÁN – RIGÓ BALÁZS

Balra át! – Adalékok a magyar sportélet 1948 és 1953 közötti államosításához

A második világháború után Magyarországon a Magyar Kommunista Párt (1948. június után a Magyar Dolgozók Pártja) fokozatosan építette ki hatalmát. A szovjetizálás során 1949-re kialakult az egész társadalmat behálózó totális állam. A világhégés után hamar magára találó sportélet sem kerülhetett el sorsát. Miután a kommunisták megszerezték a legfontosabb kulcspozíciókat, nekikezdtek a sportélet szovjetizálásához: felszámolták a hagyományos egyesületi struktúrát, a testnevelést szoros párt- és állami irányítás alá vonták, a versenyzők számára új besorolási rendszert vezettek be. Az alábbiakban ezt a folyamatot, a sportélet államosítását kívánjuk bemutatni a szakirodalom, valamint eddig ki nem adott források segítségével.

Előzmények

A második világháború a sportéletben is komoly károkat okozott, az újjáépítés azonban e téren sem várható magára sokáig. A háború után meglepően hamar magára talált a magyar sport. A fiatalok számára a szabadidő eltöltésének szinte egyetlen módjaként kínálkozott a testmozgás. Az újrainduló pártok igyekeztek is sportközpontokat létrehozni, hogy a fiatalokat ezzel is megnyerjék maguknak.¹ Szinte valamennyi párt készített „sportkonceptiót”.

A magyar sport új vezető szervei már az 1945-ös esztendő kezdetén létrejöttek. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945 elején megalakította a *Legfelső Sport Tanácsot* (LST), amelynek kezdetben három tagja volt. A Magyar Kommunista Pártot (MKP) Jámor Alajos, a Szociáldemokrata Pártot (SZDP) Ries István és Bechtler

¹ TAKÁCS 2003. 26.